

**ՀՈՄԱՆԻՇՆԵՐԻ ԳՈՐԾԱՌԱԿԱՆ ԵՎ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԱՅԻՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՍՏ. ՕՐԲԵԼՅԱՆԻ
«ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՆԱՀԱՆԳԻՆ ՄԻՍԱԿԱՆ» ԵՐԿՈՒՄ**

Սույն հոդվածի շրջանակներում քննել ենք հոմանիշ¹ բառերի ոճական կիրառությունը Ստ. Օրբելյանի «Պատմություն նահանգին Միսական» երկում՝ նպատակ ունենալով հոմանիշային շարքի անդամների գործառական հաճախականության քննության միջոցով ցույց տալու, թե ո՞ր բառաշերտին է նախապատվություն տվել հեղինակը, ինչպես նաև փորձել ենք բնութագրել հոմանիշային շարքի անդամների իմաստաբանական հատկությունները (տեսակային, աստիճանական և այլն), պարզել ոճական կիրառության ոլորտները (բարբառային, ժողովրդախոսակցական և այլն) և առանձնացնել դրանք ըստ հոմանիշային շարքի անդամների քանակային կազմի:

Հոմանիշ կոչվում են տարբեր ձևեր, բայց նույնական կամ մերձավոր իմաստ ունեցող բառերը: Հոմանիշ բառերի խումբը կոչվում է հոմանիշային շարք²:

Ստ. Օրբելյանի երկի լեզվական հարստության կարևոր չափանիշներից է հոմանիշների առատությունը: Հոմանիշները լեզուն դարձնում են առավել ճկուն և սահուն, պատկերավորություն են տալիս խոսքին և հնարավորություն ընձեռում խուսափելու անհարկի կրկնությունից և ոճի միօրինակությունից:

Հոմանիշ բառերը ոճական բազմազանություն են ապահովում. դրանք ծառայում են բառերի իմաստների նրբերանգային արտահայտմանը, խոսքի արտահայտչականության ուժեղացմանը և գեղարվեստական խոսքի անթերի ու ճշգրիտ կառուցվածքին³:

Պետք է տարբերակել հոմանիշային զույգ և հոմանիշային շարք հասկացությունները: Հոմանիշային զույգը իմաստային առնչակից հարաբերություններով կապված երկանդամ հոմանիշներից է բաղկացած:

Հոմանիշային շարքը, ըստ առկա հոմանիշների քանակի, լինում է եռանդամ, քառանդամ և բազմանդամ. շարքի ելակետայինը երկանդամ ձևն է:

¹ Նկատենք, որ լեզվաբանական գրականության մեջ այս եզրույթի իմաստով տարբեր տերմիններ են գործածվել՝ հոմանիշ, համանիշ, նույնանիշ: Ժամանակակից ընկալմամբ հոմանիշ անվանվում է ընդհանուր հասկացությունը, իսկ համանիշ և նույնանիշ տերմինները դրա տարատեսակներն են. համանիշը ցույց է տալիս իմաստով մոտ բառեր, նույնանիշը՝ բացարձակ նույնություն (տե՛ս **Ջահուկյան Գ., Աղայան Է., Առաքելյան Վ., Քոսյան Վ.,** Հայոց լեզու, I մաս, Ա Պրակ, Եր., 1980, էջ 236): Դրանք լեզվական մեկ միավորի տարատեսակներն են և չեն դիտվում որպես լեզվական անկախ իրողություններ (տե՛ս **Սուրբհասյան Ա.,** Հոմանիշները ժամանակակից հայերենում, Եր., 1971, էջ 108):

² **Աղայան Էր.,** Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն, Եր., 1984, էջ 67:

³ **Մելքոնյան Ս.,** Բառական հոմանիշների ոճական կիրառությունը գեղարվեստական լեզվում, Լրաբեր Հասարակական գիտությունների, Եր., 1978, № 4, էջ 11-23:

Հումանիզային շարքը, ըստ նրանում առկա հումանիզմների քանակի, լինում է երկանդամ, եռանդամ, քառանդամ և բազմանդամ. ելակետայինը երկանդամ ձևն է:

1) Երկանդամ հումանիզմներ. այս զույգի անդամները, ունենալով մոտ իմաստներ, միաժամանակ ունեն որոշակի տարբերություններ՝ տեսակային, աստիճանական, արտահայտչական և այլն: Հումանիզային զույգի անդամներից մեկը հաճախակի կիրառություն ունի, իսկ մյուսը՝ հազվադեպ: Դա պայմանավորված է հեղինակի ոճով. բառապաշարի նկատմամբ ունեցած մոտեցումներով, նաև՝ ժամանակաշրջանի լեզվական ազդեցությամբ:

Այսպես, Ստ. Օրբելյանի երկում երբեմն հանդիպում են միջինհայերենյան բառեր, որոնք, սակայն, մեծամասնություն չեն կազմում, ինչպես՝ ժամանակ (186) – ատեն (9)⁴ - «Որ մնացեալ էին ի վաղ *ժամանակաց* յամուրս քարանձառին» (1, 49)⁵: «Մեղաց մերոց համարս տացէ յաւուր անեղ *ատենին* Քրիստոսի» (1, 283):

Միջինհայերենյան *ատեն* տարբերակը գործածության հաճախականության առումով անհամեմատ զիջում է հինհայերենյան *ժամանակ* ձևին: Հավելենք, որ «ատեն» բառը հանդիպում է առավելապես երկում վկայված փաստաթղթերում⁶:

Ստ. Օրբելյանը հաճախ է գործածել գրաբարին հատուկ ոճական հնարներից մեկը՝ ավելադրությունը. սա արվել է ոճին զարդարանք տալու, խոսքը գունեղ և հետաքրքիր դարձնելու նպատակով, ինչպես՝ գոյժ (5)-բոթ (2) - «Ապա լուեալ Վարդանայ գդառն *գոյժ* մահարար *բոթին*» (1, 103): Վրեժ (5) – քէն (3) - «Եթէ *վրիժուց* նախանձու *քիևուս* այսորիկ յանգումն արասցես» (1, 78):

Հաճախ երկում հանդիպում են հումանիզմներ, որոնք հանդես են եկել նույն նախադասության մեջ որպես բազմակի անդամներ. սա խոսքը տպավորիչ դարձնելու և ասելիքը շեշտելու նպատակ ունի: Այդ բառերն ըստ կազմության կարելի է ներկայացնել տարբեր խմբերում.

ա) Պարզ հումանիզմներ. ողբ (13) – կոծ (2) - «Իսկ գդիակ գեղեցիկ երիտասարդին բարձեալ եղբարցն ի տեղուջէ ճակատուն անբաւ *ողբովք* եւ բարձրակասոջ աղաղակաւ՝ տարեալ եղին ընդ հօրն իւրում Աշոտոյ արարեալ *կոծ* մեծ ի վերայ նորս» (1, 240): Նժդեհ (2) – պանդուխտ (1) - «Հաստատեցին ի Վրաց աշխարհէն լինել *պանդուխտ* եւ *նժդեհ* գոլ ամենայն Սիւնեաց» (1, 89):

բ) Նույնաձանց հումանիզմներ. նեղութիւն (20) – անձկութիւն (5) - «Եղիցին *յանձկութեան* եւ ի *նեղութեան* առաւել քան զորս ի գերութեան» (1, 190):

գ) Ածանցավոր և բարդ հումանիզմներ. անշեջ (6) – մշտավառ (1) - «Զկանթեղունս *մշտավառս* եւ *անշեջս* վառեալ լինէին» (1, 117):

Նշված պարզ, ածանցավոր և բարդ բառերը միմյանց միացել են *և* շաղկապով. որոշ դեպքերում՝ շարահարությամբ. փութամ (7) – ճեպեմ (1) - «Սակս որոյ ելեալ ի

⁴ Հումանիզային շարքերի անդամները դասավորված են ըստ բառերի գործառական հաճախականության, իսկ փակագծերում տրվում է տեքստում տվյալ բառի գործառական վիճակագրությունը:

⁵ Բնագրային օրինակները բերված են երկի առաջին՝ փարիզյան հրատարակությունից (տե՛ս Օրբելյան Ստ., Պատմութիւն նահանգին Միսական, հ.հ. 1-2, Փարիզ, 1859):

⁶ Ստ. Օրբելյանը երկում զետեղել է նաև այլ գրություններ՝ ընծայագրեր, նամակներ և այլն, որոնց հեղինակն ինքը չէ: Խոսքն այդ գրությունների մասին է:

մենարանէ անտի՝ *փութայ, ճեպի* յաղբիւրն իմաստից» (1,176): Ապալերկ (3)-ամալի (1) - «Մնաց երկիրն անիշխան, *ապալերկ, ամալի* յամենայն շինութեանց» (1, 68):

Երբեմն անհարկի կրկնություննից խուսափելու համար հեղինակը գործածում է նույնանիշ հոդակապավոր բարդություններ միմյանց հաջորդող նախադասություններում. սենեկապետ (5) - սենեկապան (1) - «Եւ երթեալ *սենեկապետին* ծանոյց զայս արքայի» (1, 91): «Հրամայեալ *զսենեկապանն* Բարկայ ի ներքս անել զՄամ Գնթունի» (1, 91): Կամ՝ նույնանիշ սերոբէասարաս (1) - սերոբէատիպ (1) բարդ բառերը երկուսն իմաստային ու գործառական տարբերություններ չեն դրսևորում. «Իմաստնոյն եւ *սերոբէասարաս* առն Աստուծոյ» (1, 174): «Գնայր...սո աստուածագգեաց եւ *սերոբէատիպ* հարանց հայր Մաղոմ» (1,175):

Երկուսն կենսունակ գործածություն ունի ժողովեմ (57) - հաւաքեմ (6) - հոմանիշային զույգից առաջինը. «Զպէսպէս մրգոց համբարս անթիւս *ժողովեցին* ի Բաղաբերդ» (1, 73)⁷: «Զոր գտաք՝ *հաւաքեցաք* ի նոցանէ ամենայն ճշդի» (1,48):

2) Շռանդամ հոմանիշային շարքեր. հաճախ միևնույն երևույթը բնութագրելու համար գործածվում է երեք մերձիմաստ բառ: Այդպիսի հոմանիշային շարքի երեք անդամներից մեկը կարող է լինել բարբառային բառ, ինչպես՝ ունայն (5) - սնտտի (4) - զուրկ⁸ (1) - «*Չուրկ և ունայն* ի ճշմարիտ գեղեցկութեանցն» (1, 56): «Հրամայեալ եմ նոցա լուծանիլ ի նոյն *սնտտի* բարբառն վերաձայնել» (1, 85):

Ընդհանուր առմամբ երկուսն առավելապես հաճախ հանդիպում են համագործածական բառեր, թեև երբեմն հեղինակը համեմել է խոսքը նաև գրաբարյան սակավ գործածություն ունեցող բառերով, օրինակ՝ յափշտակեմ (58) - կողոպտեմ (15) - կապտեմ (1) - «Թէ որ... զայս տեղիս *յափշտակել* խորհի» (2, 16): «Առեալ յաւարի զբերդն՝ *կապտեցին, կողոպտեցին* զամենայն սպասս եկեղեցւոյն» (2, 191): Գրաբարյան *կապտել* բայի մեկանգամյա կիրառությունը վկայում է, որ ժամանակի ընթացքում դասական հայերենի որոշ բառեր աստիճանաբար գործածության հաճախականության առումով տեղի էին տալիս:

Երբեմն միևնույն նախադասության մեջ հանդիպում են հոմանիշային շարքի բոլոր երեք անդամները՝ առավել սաստկացնելով միտքը. զղջումն (8) - ապաշավանք (2) - խոստովանութիւն (1) - «Զգննոյր զհայրենի զգեստն մաքրութեան մեծամեծ *զղջումբ եւ ապաշաւանք, խոստովանութեամբ*» (1, 216):

Հօտ (19) - քոլիք (4) - քոկ (1). «Ետու և *քոլիքս* եզանց և *քոկս* զուարակաց եւ անդեայս և *հօտս* ոչխարաց» (1, 224): «Զքոլիք» բառը Մտ. Օրբեյանի երկուսն գործածվում է «եզներ» բառի հետ՝ «եզների խումբ» իմաստով, հանդիպում է նաև «ձկների խումբ» իմաստով⁹:

Հոմանիշները բնութագրվում են որոշակի աստիճանականությամբ. այս դեպքում անդամներից յուրաքանչյուրը ցույց է տալիս երևույթի մի աստիճանը,

⁷ «ժողովել» բայը ժամանակակից հայերենում խոսակցական ոլորտի բառ է, գրաբարում այն գրական բառ էր և լայն տարածում ուներ:

⁸ «Չուրկ» բառը ժամանակակից հայերենում գրական բառ է, հին հայերենում բարբառային էր (գրական ձևն էր «զիրկ»):

⁹ Ըստ «Հայոց լեզվի հոմանիշների բառարան»-ի, թշնամիների խումբն է (Մուքիսյան Ա., Հայոց լեզվի հոմանիշների բառարան, Եր., 1967, էջ 279):

ուժգնությունը. պատերազմի (12) – կռուի (3) – ճակատի (3) – «Աղաչեցին մի եւս պատերազմել ընդ անպարտելի ամրոցին Բաղաբերդի» (1, 76): «Ճակատեցան ընդ Պարսից եւ գամ մի յաղթեցին» (1, 106): «Կռուէին ի վերայ գեղեցիկ գեղջն Որդուատայ» (1, 121): Թվարկված բայերը ընդհանուր առմամբ նշանակում են «բախվել», սակայն դրանցից յուրաքանչյուրը «բախման» որոշակի աստիճանն է ցույց տալիս. կռուի՝ չեզոք ձևն է, ճակատելը երևույթի ավելի ուժգին լինելն է, իսկ պատերազմի՝ առավելագույն աստիճանը:

3) Քառանդամ շարքեր. Ստ. Օրբելյանը հաճախ միևնույն երևույթը բնութագրելու համար գործածել է նույն իմաստն արտահայտող չորս բառ: Գործառական այս դերով հաճախ հանդիպում են մակբայական հոմանիշներ, ինչպես՝ դարձեալ (70) – վերստին (39) – կրկին (27) – միսսանգամ (2) – «Վերստին միացոյց ի գլուխն գովելի» (2, 29): «Մինչ կրկին նորոգէր զՀայաստանեայս» (1, 96): Դեռևս հինգերորդ դարի մատենագրության մեջ մակբայական այս շարքի անդամների գործածության հաճախականությունը նույնական չէր. ակնհայտորեն ավելի շատ է կիրառվում դարձեալ մակբայը: Այն դասական հայերենում կիրառվում էր այլ մակբայի հետ ևս, ինչպես հանդիպում է սույն երկում. «դարձեալ վերստին», «դարձեալ միսսանգամ». «Եւ դարձեալ միսսանգամ գնաց սա ընդ արքային Տրդատայ» (1, 58): «Դարձեալ վերստին սասանեցան դառնապէս» (2, 78): Վերստին-ը հինգերորդ դարում կենսունակ չէր, իսկ հետագա դարերում, մասնավորապես 13-րդ դարում, այն գործածության հաճախականության առումով զիջում է միայն դարձեալ մակբային:

Փութանակի (10) – փութապէս (10) – վաղվաղակի (7) – փութով (2) – «Հայցեր տեսուչս և առաջնորդս աշխարհին, գոր փութով եւ յօժարութեամբ յանձն առնու շնորհել» (1, 59): «Փութանակի հրաւիրակս հանեալ կոչէր գամենեսեան» (1, 100): «Եւ աւերն ամենայն փութապէս յառաջին լրութիւն շինութեան հասեալ լինէր յապարանս նոցա» (1, 238): «Վասն որոյ վաղվաղակի ի խնդիր լինէին նմա» (2, 93):

Առաջին երեք բառերը կազմվել են մակբայակերտ ածանցներով (-ակի, -պէս), իսկ փութով ձևն առաջացել է փոյթ բառի գործիական հոլովի քարացումից՝ վերածվելով մակբայի:

Հումանիշները բնութագրվում են տեսակային տարբերություններով, այսինքն՝ շարքի բոլոր անդամները ցույց են տալիս նույն առարկան, սակայն նրանցից յուրաքանչյուրը վերաբերում է առարկայի առանձին տեսակի. Ճանապարհ (23) – շաւիղ (6) – ոսահ (2) – կածան (1) – «Ուղղեսցուք զընթացս բանիս ի վերայ անյայտ շաւիղ անկռի ոսահիս» (1, 48): «Չճանապարհս իմ ուղիղ արա ինձ Տէր» (1, 122): «Եւ Լիպարիտն իւրայովքն գտեալ կածան մի» (2, 145):

Ճանապարհը ոճականորեն չեզոք ձևն է, ընդհանրական տարբերակը, կածանը՝ նեղ ճանապարհը, շաւիղը ուղիղ ճանապարհն է, «ոսահ» բառը երբայական փոխառություն է՝ արահետ իմաստով:

Հումանիշային շարքերի անդամներին հատուկ է արտահայտչականությունը. շարքի անդամները կարող են արտահայտել խոսողի վերաբերմունքը կամ գնահատականը, սրանք ոճականորեն տարասեռ բառեր են. սպանանեմ (39) – սս-

տակեմ (31) – կոտորեմ (26) – խողխողեմ (4). *սպանանել*՝ չեզոք ձևն է, իսկ *սատակել* բայն արտահայտում է անարգական վերաբերմունք: «Հրամայե՛ սպանանել զնա» (1, 125): «Վերին օգնութեամբ հարեալ *սատակեաց* ի պատերազմի զբուրգն ահագին զԳդեհոն» (1, 104):

Մյուս հոմանիշներն ունեն տեսակային տարբերություններ. *խողխողելը* ցույց է տալիս սպանության որոշակի եղանակ, իսկ *կոտորել* բայը պահանջում է միայն հոգնակի թվով դրված ուղիղ խնդիր. «Եհար Վասակ սրով զեղբայրն, և *խողխողեաց* մերձ ի մահ» (1, 121): «Հանկած մտանէ ի վանքն յառաւօտուն, և *կոտորէ* զկրօնաւորսն» (1, 128):

Դիւահար (2) - դիւաբախ (2) - այսահար (2) - դիւապատիր (1) հոմանիշային շարքում բառերի իմաստները լիովին համընկնում են. սրանք նույնանիշներ են. «Որ էր *դիւաբախ*, և յետոյ ի դիւէն խեղդամահ եղև» (1, 104): «Լինէին... *այսահարաց* նորին աղօթիւք բժշկութիւնք» (1, 86): «Խուլք լուիցեն եւ *դիւահարք* բժշկեսցին» (1, 200): «Մի զրկեալ կողոպտեսցի յազահողաց և ի *դիւապատիր* մարդկանէ» (1, 47):

Բառերի գրեթե հավասար հաճախականութեամբ գործածությունը վկայում է, որ հեղինակը որևէ բառի նախապատվություն չի տալիս՝ լեզվում ապահովելով բառագործածության բազմազանություն:

4) *Բազմանդամ հոմանիշային շարքեր*. այսպիսի շարքերում ընդգրկված բառերը առանձին կարող են կազմել հոմանիշային զույգեր կամ եռանդամ և քառանդամ շարքեր, որոնցում եզրեր կարող են լինել բուրբ անդամները: Իմաստային առումով բազմանդամ հոմանիշային շարքերը ոճավորման առավել լայն հնարավորություններ են ընձեռում:

Հոմանիշային այս շարքում՝ *լամ (12) - արտասուեմ (2) - հառաչեմ (2) - հեծեծեմ - վայեմ (1) - կոծիմ (1) - (1) ողբամ (4)*. նկատելի է *աստիճանականություն*. *լալ*, *արտասուել* բայերը չեզոք ձևեր են, իսկ շարքի մյուս անդամները՝ *կոծել*, *ողբալ* և այլն, երևույթի առավելագույն աստիճանն են ցույց տալիս. «Համբուրէին *լալով եւ արտասուելով* զհորաքանչիւր խաչս» (1, 74): «*Լայր* սաստկագին, և աղիողորմ ողբով *հառաչէր*» (1, 121): «Անշափելի ողբովք *լայր* եւ *կոծէր* դառնապէս» (2, 57): «*Վայէր* եւ *ողբայր* զցայգ և զցերեկ» (1, 187): «Իսկ երանելի հայրապետն Դաւիթ լուեալ եւ անհնարին ողբովք *հեծեծէր*» (1, 211): Հաճախ այս շարքի մյուս բայերը հանդես են եկել *լալ* բայի հետ, ինչի հետևանքով գործառնապէս այն գերակշռել է մյուսների համեմատությամբ:

Եկեղեցու և ընդհանրապէս երկնայինի մասին խոսելիս հեղինակը գործածում է մի շարք հոմանիշներ, որոնք փոխաբերաբար ասված միտքը ոճավորում են, ինչպէս՝ *անշաղախ (1) - անխառնուրդ (1) - անբիծ (2) - անբասիր (1) - անարատ (2) - անապական (3)* - «Ողջամիտ քարոզութիւն սուրբ գրելեացս աստ մնալոց է *անապական* եւ *անխառնուրդ*» (1, 273): «Հիագօր շնորհօք Հոգւոյն պերճացեալ, սուրբ, *անբիծ*, *անարատ* եկեղեցիս Հայոց՝ *անբասիր* եւ *անշաղախ* հարսնս երկնաւոր Փետային» (2, 197): Այս բառերը ուղիղ իմաստով գործածվելու ժամանակ միշտ չէ, որ կարող են միմյանց փոխարինել:

Երկում մեծամասնություն են կազմում ածականական և բայական հումանիշային շարքերը:

Հումանիշային շարքի անդամները կարող են լինել միակազմ (արտահայտված միայն մեկ բառով) և երկկազմ (երբ շարքի անդամներից մեկը կամ մի քանիսը հարադրական բարդություններ կամ դարձվածքներ են): Վերջիններս ունեն նույն իմաստը, ինչ հումանիշային գույզի բառային անդամը: Սրանք տարաբնույթ շարքեր են, որոնք լինում են երկու տեսակ՝ բայական և անվանական:

Անվանական կապակցություն և բառ.

Անվանական հարադրությունները և հումանիշային գույզերը նույն բառերն են, որոնք միմյանցից տարբերվում են բաղադրիչների քերականական ձևավորմամբ. Մեծ Հայք (18)– Հայոց աշխարհ (37) - «Որ կոչի ի հոռում լեզուն պոռտոճրանտու Հայոց մեծաց» (1, 66): «Կամեր իբրև զքաղցկեղ ճարակել *զաշխարհ Հայոց*» (1, 143): *Հայոց աշխարհ* տարբերակն ավելի լայն գործածություն է ունեցել, որի համաբանությամբ կազմվել է նաև *Հայաստան աշխարհ* տարբերակը. Հայաստան (9)– Հայաստան աշխարհ (2) - «Էր յայն ժամանակի *Հայաստանի* դայրութիւնս նորոգ եւ շէն» (1, 143): «Ապա բաժանեալ Թորգոմայ զժառանգութիւնս որդւոյ իւրոյ՝ տայ *զՀայաստան աշխարհս* բոլոր սահմանօքն» (2,113): *Հայաստան* տեղանունը անկախ կիրառությամբ չի հանդիպում հինգերորդ դարի հայ մատենագրության մեջ, հետագայի հեղինակների մոտ սակավ օրինակներ հանդիպում են (օրինակ՝ Մեբեոսի երկում *Հայաստան* բառը հանդիպում է միայն մեկ անգամ¹⁰), իսկ Ստ. Օրբելյանի երկում առավել հաճախ է գործածվել:

Հումանիշային գույզ կարող են կազմել նաև բառը և նրա շրջատությունը՝ հարադրական կապակցությամբ. Աստուած (306) – երկնաւոր թագաւոր (2) - «Մկիզբն ամենայն գոյութեանց՝ *Աստուած*» (1, 43): «Մտեալ յեկեղեցին պատրաստէին աթոռ *երկնաւոր թագաւորին*» (1, 272):

Բայական հարադրություններ. սրանք հիմնականում կազմվել են *դառնալ մատուցանել, ածել, առնել* բայերի միջոցով¹¹: Հեղինակը ոճավորման նպատակով հաճախ կազմել է նաև հարադրություններ՝ հարստացնելով ու բազմազան դարձնելով խոսքը¹²: Քանակային առումով, իհարկե, հարադրավոր ձևերը զիջում են հումանիշային գույզի համադրական ձևերին: Բայական հարադրությունների գործածությունը բնորոշ է հայերենի բոլոր շրջաններին, սակայն հարադրությունների հարստությամբ աչքի են ընկել հայերենի բարբառները. այդ պատճառով այն առավել հաստուկ է ժողովրդախոսակցական ոճին¹³:

¹⁰ *Բաղդիշյան Գ.*, Մեբեոսի լեզուն և ոճը, Հայոց լեզվի պատմության հարցեր, Եր., 1981, էջ 80:

¹¹ Դասական հայերենում հարադրավոր ձևերը հիմնականում կազմվել են *առնել, լինել, նաև՝ առնուլ, տայ, դնել* բայերի միջոցով, առավել հաճախ՝ *առաջին երկուսի միջոցով* (տե՛ս *Մարգարյան Ա.*, Հայերենի հարադիր բայերը, Եր., 1966, էջ 83): Ինչպես երևում է, դրանց շարքը համարվել է ժամանակի ընթացքում, և երկում հանդիպում են նաև այլ բայերով առավել շատ կազմություններ:

¹² Բայական հարադրությունները *Ս.Սյտրնյանը* համարում է ոճաբանության ուսումնասիրության տիրույթ (*Սյտրնյան Ա.*, Քննական քերականություն աշխարհաբար կամ արդի հայերեն լեզվի, Մասն երրորդ, Յոդուած Գ. Ոճեր, Եր., 1987, էջ 317-319):

¹³ *Աբրահամյան Ա.*, Բայը ժամանակակից հայերենում, Եր., 1962, էջ 157:

1) Հարադիր բարդության անվանական բաղադրիչը և հոմանիշային գույգի արմատը նույնն են: Գրաբարի մի շարք հարադիր բարդություններ միջին հայերենում ձևականորեն ձուլվել էին, կամ նրանց փոխարեն կազմվել էր մի նոր բառ: Այսպիսի հարադրությունները անհամեմատ սակավ կիրառություն ունեն. աւերեմ (28) - աւեր դարձուցանեմ (3) - «Հրամայեցին աւերեալ յատակել» (1, 297): «Վատնեալ զամենայն եւ յաւեր դարձուցեալ» (1, 81): Աղօթեմ (6) - աղօթս մատուցանեմ (1) - աղօթս առնեմ (1) - «Եւ մեք աղօթեմք զի նոյն ինքն սուրբ Երրորդութիւնն խափանեցեց» (1, 137): «Առանձին աղօթս մատուցանէր ի նմին» (1, 87): «Տայր աղօթս առնել զիշերապաշտմամբ» (2, 154): Աղերսեմ (1) - աղերս մատուցանեմ (1) - «Որ ես աղերսեմ առ ձեզ» (2, 182): «Եւ աղերս մատուցանեմ հասարակաց անմոռաց յիշման» (1, 301): Կողոպտեմ (15) - կողոպուտ առնեմ (1) - «Կողոպտեցին զամենայն սպասս եկեղեցոյն» (2, 191): «Բայց նախ մտեալ ի կղզին կողոպուտ առնէին զամենայն» (1, 234):

Վերը բերված օրինակներում հարադրության անվանական բաղադրիչը ինքնուրույն բառ է և կարող է հանդես գալ նաև առանձին: Իսկ մեկ այլ՝ խափանեմ (21) - խափան ածեմ (1) օրինակում հարադրության խափան արմատական ձևը գուրկ է ինքնուրույն բառական արժեքից. «Զի նոյն ինքն սուրբ Երրորդութիւնն խափանեցեց» (1, 137): «Ոչ կամեցեալ խափան ածել վարժարանին» (1, 157):

Որոշ դեպքերում դասական գրաբարում լայն տարածում ունեցող համադրական բայի փոխարեն Ստ. Օրբելյանի երկում հանդիպում է միայն հարադրավոր ձևը, ինչպես՝ աւետեմ համադրական բայի փոխարեն կիրառվում է աւետիս մատուցանեմ (1) հարադրավոր ձևը. «Զայս իմացեալ նորա՝ զայ առ Վասակ եւ աւետիս մատուցանէ նմա զխորհուրդ արքային» (1, 90):

Հարադրավոր բարդությունների անվանական բաղադրիչները գոյականներ և ածականներ են՝

2) Հարադրության անվանական բաղադրիչի և հոմանիշային գույգի արմատները տարբեր բառեր են, ըստ որում՝ հարադիր բարդության անվանական բաղադրիչները հոդակապով բարդություններ են, ինչպես՝ այրեմ (17) - հրակեզ առնեմ (1) - «Զհինն այրեաց հրով և այնպէս ազատեաց զամենայն եկեղեցիս» (2, 173): «Հրակեզ առնէին յամենայն աշխարհին Միւնեաց» (1, 74): Աւերեմ (28) - հիմնախիլ առնեմ (2) - Հրամայեցին աւերեալ յատակել» (1, 297): «Հիմնախիլ արարեալ զգեղեցկայարմար աւանս շինից» (1, 81): Ամաչեմ (1) - կորագլուխ լինիմ (1) - «Զի թէ միով իւրք պարտեալ ամաչեցաք և կորագլուխ եղաք» (1, 105): Սպանանեմ (39) - ղիաթաւալ կացուցանեմ (3) - «Հրամայէ սպանանել զնա» (1, 125): «Վիմագլմամբք զանհուն բազմութիւն պարսկական զօրուն զամենեսին ղիաթաւալ կացուցանէին (1, 75):

Հարադիր բարդությունը հաճախ դարձվածքի արժեք ունի և հոմանիշային գույգ կարող է կազմել այլ բառերի հետ:

3) Որոշ դեպքերում բայական հարադրությունը և նրանից սերած համադրական բարդությունը կազմում են հոմանիշային գույգ. երկիր պագանեմ (6) -

երկրպագեմ (9) - «*Երկիր պագանե* կրակի եւ արեգական» (1, 99): «Մկսան *երկրպագեալ* եւ ասել» (2, 83):

Երբեմն համադրական բայաձևերում բաղադրության քերականական ածանցներն ընկնում են՝ *հիմն արկանեմ (2) – հիմնարկեմ (3) – «Հիմն արկին* սրբոյ կաթողիկէին յիններորդ ամի Գիւտոյ երանելոյ» (1, 112): «Զոր եւ կարծեմք նորին *հիմնարկեալ»* (2, 45):

Հազվադեպ էլ հոմանշային գույգ են կազմում հարադրական բայը և նրա համադրական տարբերակը. *ակն ածեմ (2) – ակնածեմ (1) – «Յորմէ երկուցեալ ակն ածեմք»* (2, 198): «Ոչ թողացուցին քակել զեկեղեցիսն *ակնածեալ* ի Վրաց գորացն» (2, 221):

Երբեմն հեղինակը որևէ երևույթ առավել ընդգծելու, խոսքը գեղեցիկ և պատկերավոր դարձնելու նպատակով գործածում է դարձվածային կապակցություններ. «մեռնել» բայի փոխարեն նա կիրառում է *փոխեմ ի կարգս հրեշտակաց (4) – մահ ընդ կենաց փոխանակեմ (1)* կապակցությունները – «Եւ տուեալ զամենայն իշխանութիւն իւր յեղբայր իւր Տարսայիճն՝...ինքն *փոխի ի կարգս հրեշտակաց»* (2, 166): «Որք եւ նեղեալ յայնմ ժամանակի ի բռնաւոր թագաւորէն Պարսից՝ կամէին *զմահ ընդ կենաց փոխանակել»* (2, 114):

Հարադրավոր բայերի կիրառությունները երկում ոճական արժէք ունեն և պայմանավորված են ժողովրդախոսակցական լեզվի ազդեցությամբ:

Ամփոփելով Ստ. Օրբելյանի «Պատմութիւն նահանգին Սիսական» երկում հոմանիշ բառերի քննությունը՝ հանգում ենք այն եզրակացության, որ պատմագրական երկը հարուստ է հոմանիշներով, որոնք հեղինակին լայն հնարավորություն են ընձեռել երկը շարադրելու ճոխ բառապաշարով՝ գործածելով հիմնականում գրաբարյան բառեր և ոճավորման միջոցներ:

Երկում գործածված հոմանիշները ներկայանում են հոմանշային գույգով և հոմանշային շարքով, մյուս կողմից՝ թե՛ գույգերում և թե՛ շարքերում առանձնանում են համադրական և վերլուծական կազմությունները (բայի համակարգում), բառ և բառակապակցություն իմաստային գույգերը (անվանական և բայի համակարգերում):

Հոմանշային շարքերը ծառայում են իմաստի սաստկացման (աստիճանականության) ոճական հնարքի դրսևորմանը, շարքի կազմիչ անդամները վեր են հանում ժամանակագրական տարբեր շերտեր (գրաբարյան, միջինհայերենյան, բարբառային և այլն):

Հոմանիշների քննությունը Ստ. Օրբելյանի «Պատմութիւն նահանգին Սիսական» երկի ոճագիտական համակարգի բացահայտման բաղադրիչներից մեկն է միայն: Այդ համակարգի բացահայտման ամբողջական քննությունը նորանոր ծալքեր կարող է բացահայտել XIII դարի հայերենի գրական-գործառական հնարավորությունների տեսանկյունից:

**ФУНКЦИОНАЛЬНО - СТРУКТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ
СИНОНИМОВ В ТРУДЕ СТ. ОРБЕЛЯНА “ИСТОРИЯ СЮНИКА”***___ Резюме ___**___ А. Аветисян ___*

Синонимы играют очень важную роль в языке, делают речь плавной и гибкой, дают возможность избежать однообразия и повтарения. Лексические синонимы обеспечивают стилистическое разнообразие, они служат для усиления выразительности, точности и изысканности художественной речи. Используемые в труде Ст. Орбеляна “История Сюника” синонимы представляются синонимичной парой и синонимичным рядом, имеющими соотносительный и аналитический состав, составляющие члены которых указывают на разные хронологические и территориальные слои /грабара, среднеармянского, диалектного/.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին*Ավետիսյան Անի Համլետի – ք. գ. թ., ՀՀ ԿԳՆ**Արարատի պետական քոլեջի լեզուների ամբիոն,**E-mail: aniavetis@inbox.ru*